

Voorbij duurzaamheid

Voorbij duurzaamheid

Op weg naar een ecorechtvaardige samenleving

Shivant Jhagroe

MAZIREL
PERS

Ontwerp omslag: ST-DUO

Ontwerp binnenwerk: Crius Group, Hulshout

Ontwerp illustraties binnenwerk: Anima Jhagroe-Ruissen

Mazirel Pers is een imprint van Walburg Pers.

ISBN 978 94 6456 425 9

e-ISBN 978 94 6456 426 6

NUR 740/754

© 2024 S. Jhagroe/Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.mazirelpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

'Seven AM, morning, came to take us away.
Little men, big guns, pointed at our heads'

– System of a Down

'Humankind has not woven the web of life.
We are but one thread within it.
Whatever we do to the web, we do to ourselves.
All things are bound together. All things connect'

– Chief Seattle

'It is learning how to take our differences and make them strengths.
For the master's tools will never dismantle the master's house.
They may allow us temporarily to beat him at his own game,
but they will never enable us to bring about genuine change'

– Audre Lorde

Inhoud

Inleiding: naar een kritiek van de duurzame rede	9
--	---

Deel I Verleden

1 'Ons' duurzaamheidsprobleem?	31
Een beknopte dekoloniale geschiedenis	
2 Technische beheersing en acceptabele milieu-impact	60
3 Duurzaamheid als een westers ontwikkelingsprobleem	84

Deel II Heden

4 Het duurzaamheidsregime	111
5 De scheidslijn: over groen kolonialisme	133
6 Wiens duurzaamheid? Sociale ongelijkheid	148

Deel III Toekomst

7 De strijd voor radicale ecorechtvaardigheid	179
Intermezzo	198
8 Ecorechtvaardig samenleven	201

Dankwoord	226
Verklarende woordenlijst	228
Noten	238

Inleiding: naar een kritiek van de duurzame rede

Waar denk je aan bij 'duurzaamheid'? De meeste mensen zullen denken aan een elektrische auto, een veganistisch dieet of een leefbare planeet voor toekomstige generaties. Klinkt allemaal prachtig. Daar kun je toch niet op tegen zijn? Nou... laat ik maar met de deur in huis vallen: veel duurzame maatregelen en keuzes zijn ontwikkeld vanuit een westers, technologisch en kapitalistisch kader. En dat leidt niet tot de radicale en rechtvaardige verandering die we nodig hebben.

Een voorbeeld. Stel. Je bent aan het fietsen in de stad. Het regent en het is fris. Hoewel je met dit weer nog prima kunt fietsen, worden je longen geconfronteerd met de uitlaatgassen van voorbijrazende auto's en scooters. Comfortongelijkheid tussen automobilisten en fietsers daargelaten, je zou het fijn vinden als vervoer elektrisch zou zijn. Dat zou het einde zijn van die stinkende uitstoot. Je maakt je boos. We hebben duurzamer vervoer nodig! Dat is beter voor mens en planeet. Toch? Of toch niet? Want voor elektrische auto's en scooters zijn metalen nodig die worden gewonnen door mijnbouw. In landen met veel metalen en mineralen (grotendeels op het zuidelijk halfrond van de aarde, oftewel het Mondiale Zuiden) gaat mijnbouw vaak gepaard met het schenden van mensenrechten. En het zijn vooral grote autobedrijven die eraan verdienen. Voor wie zijn duurzame auto's eigenlijk ontworpen? Is kiezen voor een duurzame auto wel rechtvaardig?

Een ander voorbeeld. Je gaat met collega's een hapje eten na het werk. Vrijwel iedereen gaat voor de vegetarische of veganistische optie. Dierenwelzijn, verminderde klimaatvoetafdruk en gezondheid zijn belangrijke overwegingen. Meerdere mensen nemen een etnisch klinkend Aziatisch tofugegerecht in plaats van een vleesgerecht. Een vreemd gevoel bekruipt je. Want als je bent opgegroeid met de heerlijke surinaamse keuken, zoals ik, is kip onderdeel van veel gerechten. Bovendien worden voor soja

miljoenen hectaren oerwoud vernietigd in niet-westerse gebieden, onder meer voor menselijke consumptie. Vanuit wiens perspectief is een duurzaam tofu-gerecht eigenlijk een ‘verantwoorde keuze’? En welke stemmen worden uitgesloten?

Duurzaamheidsdenken ontmantelen

Het boek dat voor je ligt is allereerst een kritiek. Een berisping.¹ Ik richt me in eerste instantie op de politiek-bestuurlijke elite en grote bedrijven die bij de minste of geringste klimaatmaatregel zelfgenoegzaam glimlachen en denken: ach, het komt wel goed. Ook bevaag ik de goedbedoelde intenties en ambities van groen-witte babyboomers en vegan-hipsters. Vanaf 2010 heb ik onderzoek gedaan naar onder meer stedelijke verduurzaming, klimaatbeleid en duurzame big-data-energiesystemen. Ik heb honderden mensen gesproken, deelgenomen aan talloze workshops en meetings, en duizenden documenten en artikelen gelezen. Wat me opviel was hoe zelf-feliciterend veel beleidsmakers, bedrijven en lokale initiatiefnemers zijn. Veel mensen die zich inzetten voor een duurzame samenleving hebben de aanname: ‘duurzaam is goed, omdat het duurzaam is’. Immers, je kunt toch niet ‘tegen duurzaam’ zijn?

Juist die morele fixatie van de duurzame norm leidt tot intellectuele en politieke verlamming. Het werkt beknellend en drukt kritische reflectie in de marge. Wat mij betreft is duurzaamheid te belangrijk om over te laten aan technische duurzaamheidsexperts. De dominante duurzaamheidsopvatting is historisch ontworpen vanuit een westers perspectief. Veel onderzoekers en denkers gaan uit van een soort algemene universele waarheid waarin ‘duurzame ontwikkeling’ vanzelfsprekend nastrevenswaardig is. Maar dat is geen universeel perspectief, dat is een westers perspectief (of op wereldschaal: een regionaal perspectief). Want elke wetenschapper, journalist en politicus doet aannames. Die aannames hebben alles te maken met je onbewuste voorkeuren, die weer te maken hebben met waar je woont in de wereld, met je

lichaam, je gender, je kleur, je opleiding, je klassenachtergrond en je taalvoorkeur. Maar juist dat wordt vaak vakkundig weggelaten. Alsof duurzame keuzes niet uitermate ideologisch en particulier zijn. De zogenaamde transitie naar een duurzame samenleving barst van de machtsongelijkheid. Wat blijft er ongezegd? Welke historische verhalen horen we niet rond duurzaamheid en klimaat? Wat maakt duurzame ontwikkeling vooral *onmogelijk*? En welke andere toekomst wordt ons eigenlijk ontnomen?

Het romantische beeld van een duurzame samenleving lijkt pijnvrij en een plek te gunnen aan iedereen. Daarom is het zo verleidelijk. Maar moeten we alles wat verleidelijk is kritiekloos accepteren? Snoep ook verleidelijk. Maar geef je gedachteloos toe aan de verleiding dan kan dat schadelijke gevolgen hebben (in het geval van snoep bijvoorbeeld voor je gebit). Hetzelfde geldt voor duurzaamheid. Het is steeds meer de norm geworden om duurzaam 'te doen' of 'te zijn'. Duurzame economie, duurzame voeding en kleding. Energiezuinige koelkasten en het hergebruik van materialen. Het klinkt allemaal zo verleidelijk. Zo redelijk. Zo aangeharkt. Maar deze 'duurzame rede' trekt een spoor van vernieling. De duurzame redelijkheid is vaak onredelijk omdat het de eigen grenzen en blinde vlekken niet ziet. Het stelt ons onvoldoende in staat (zelf)kritisch te zijn. De duurzame rede is een politiek denkkader waarmee de ecologische catastrofe inzichtelijk wordt gemaakt en wordt gereduceerd tot behapbaar en oplosbaar. Telkens zijn er aannames en blinde vlekken over bijvoorbeeld wanneer 'de crisis' begon, wie er daadwerkelijk 'last van heeft' en welke oplossingen 'nodig' zijn.

Dit boek is daarom een kritiek van de duurzame rede (met een knipoog naar Achille Mbembe's kritiek van de zwarte rede en Immanuel Kants kritiek van de zuivere rede). Deze systeemkritiek is ook politiek urgent. Onze extreemrechtse regering zegt over duurzaamheid in het hoofdlijnenakkoord: 'Door te investeren in duurzame energiebronnen en innovatie, creëert nederland een gunstig klimaat voor ondernemerschap. Dit leidt niet alleen tot een schonere omgeving, maar ook tot economische groei en nieuwe zakelijke kansen.' Er is zowaar een ministerie van Klimaat

en Groene Groei opgetuigd. Is dat een rechts-extremistisch ministerie dat 'eindelijk' opkomt voor 'eigen volk' en 'eigen economie'? Nee. De nederlandse overheid zet hier al jaren op in. Juist daarom is een diepere systeemkritiek nodig. Het idee van een 'duurzame transitie' of 'duurzame samenleving' stelt nauwelijks écht radicale en rechtvaardige verandering voor. En dat terwijl we dat nodig hebben. Juist nu. Vrijwel alle politieke partijen staan de genoemde benadering van duurzaamheid voor omdat die economische groei combineert met 'het milieu' of 'het klimaat'. Als economische groei het probleem was, is groene groei dan niet oude wijn in nieuwe zakken? Hoe kunnen we duurzame ontwikkeling vandaag de dag begrijpen als vrijwel alle politici, wetenschappers en journalisten voorstander zijn van 'een duurzame wereld'? Tegendraads denken en strijden voor rechtvaardigheid is belangrijker dan ooit. Laten we niet kritiekloos meegaan met gladde duurzaamheidspraatjes van politici, adverteerders en naïeve positivo's. De weg naar een rechtvaardige samenleving begint met stevige systeemkritiek.

Over taal en perspectief

Je zult je afvragen: zijn dat nou typfouten, namen van landen zonder hoofdletters? Vanuit een dekoloniaal perspectief zet ik landen als natiestaten niet op een voetstuk omdat de natiestaat (als westerse uitvinding) veel koloniaal leed heeft veroorzaakt. Landsgrenzen hebben in veel werelddelen eeuwenoude gemeenschappen en ecosystemen uit elkaar getrokken. De taal zullen we dekoloniseren. Daarin schuilt (nog steeds) veel koloniale macht. Ik zal niet-westerse continenten volgens de hun eigen niet-westerse naam benoemen (Abya Yala in plaats van amerika, en Alkebulan in plaats van afrika). Niet-westerse benamingen zal ik niet cursiveren om ze taalkundig als gangbaar te presenteren.

Voor het ontwikkelen van een andere verbeelding en een ander vocabulaire kunnen we niet altijd putten uit de bestaande voorradige woordenschat rond duurzaamheid. Methodologisch gezien gaan we soms nieuwe termen hanteren. Als je de wereld wilt ombuigen moet de taal meebuigen, juist omdat nieuwe taal

ook nieuwe werelden schept. In bijna alle hoofdstukken zullen we een beetje creatief met taal zijn. Niet alleen om kritisch te beschrijven wat de blinde vlekken en beperkingen zijn van het duurzaamheids sprookje, maar ook om de spannende keuzes te verwoorden, voorbij duurzaamheid. Zo zal ik geen doekjes winden om het feit dat een duurzame leefstijl te maken heeft met witte en financiële privileges. Wit beschouw is ik als specifieke kleur die is verbonden met dominante macht (witheid). Ik volg hier de schrijver Paul Kivel die witheid als volgt definieert:

‘Whiteness is a constantly shifting boundary separating those who are entitled to have certain privileges from those whose exploitation and vulnerability to violence is justified by their not being white.’²

Het is nuttig dit hier al te definiëren omdat witheid terugkomt in bijna alle hoofdstukken. We zullen zien dat witheid een belangrijke rol speelt bij de geschiedenis, het heden én de toekomst van duurzaamheid.

In dit boek doe ik verslag van mijn onderzoeksbevindingen en inzichten. Het sluit aan bij internationale kritische onderzoekers die hun licht laten schijnen op klimaatongelijkheid, groen kapitalisme en pragmatisch klimaatbeleid.³ Ik volg hierin de methode van waarheidsvinding die de Zwarte filosoof en activist Cornell West voorstelt: ‘Truth is to allow suffering to speak.’ Dat betekent concreet dat ik aan systeemkritiek doe maar vanuit specifieke ervaringen, zoals vanuit de positie van klimaatvluchtelingen, maar ook die van congolese jongeren die mineralen mijnen voor westerse groene sier. Ik kijk naar wat duurzaamheid praktisch betekent vanuit de blik van arbeiders die werken op biologische bananenplantages, alsook vanuit de ervaringen van families van kleur in natuurparken. Mijn eigen relatie met ecologie als schrijver en onderzoeker staat hier niet buiten. Dit boek is geschreven vanuit mijn positie als persoon van kleur, schrijver, burger en academicus (als *scholar of color*). Geboren in Nederland en met een surinaams-hindostaanse achtergrond, belichaam ik

meerdere werelden. Op verschillende plekken in dit boek zal ik mijn achtergrond verweven in de tekst. Vanuit zo'n uitgangspunt kun je anders kijken naar en nadenken over het dominante westerse perspectief op duurzame verandering.

Dit boek biedt een overzicht van en inzicht in de beperkingen van het spreken en denken vanuit duurzaamheid. Dat zullen we vooral doen door duurzaamheid te dekoloniseren. Onder dekoloniseren versta ik alle gedachten en handelingen die de doorwerking van westerse en koloniale structuren (bijvoorbeeld kapitalistische modellen, 'de mens' los zien van 'de natuur' en racistische ideeën) ontmantelen. Doorgaans is een dekoloniaal perspectief niet het uitgangspunt voor de meeste (westerse) wetenschappers, beleidsmedewerkers, adviseurs, bestuurders en ontwerpers. Duurzaamheid dekoloniseren klinkt als een hele onderneming en misschien wat zwaar, maar het biedt vooral lucht en denkruimte. Immers, duurzame maatregelen en leefstijlen zijn dan niet meer vanzelfsprekend 'groen' en 'moreel verheven'. We kunnen anders leren kijken naar dezelfde dingen (zoals elektrische auto's, biologische chocola en warmtepompen). Juist vanuit onderdrukte ervaringen en mijn eigen positie wil ik nadenken over de ecologische crisis en rechtvaardigheid *voorbij* duurzaamheid. Een dekoloniaal perspectief in dit boek zal af en toe worden aangevuld met inzichten uit ecofeministische, marxistische en intersectionele hoek. Voor sommige lezers kan het aanvoelen dat ik sommige aspecten relatief kort behandel, terwijl ik op andere aspecten diep inga. De keuzes die ik heb gemaakt om specifieke verhalen, ervaringen, voorbeelden en concepten te bespreken zijn bepaald door mijn algehele focus op het vertellen van een tegenverhaal tegen het gangbare narratief over duurzaamheid.

En wellicht denk je soms: ehh...dit boek ging toch over duurzaamheid? Dat klopt ook, maar het is een kritiek op *westers* duurzaamheidsdenken. Dat betekent dat we soms kleine uitstapjes maken – via nieuwe concepten, werelden en denksporen – om de problemen rond de duurzame rede duidelijk te kunnen beschrijven. Geen zorgen, we maken deze reis samen.

Soms zal ik (voor sommige lezers) nieuwe woorden of begrippen introduceren. Voor het leesgemak en om je vertrouwd te maken met deze begrippen, heb ik aan het eind van het boek een verklarende woordenlijst toegevoegd.

Vorbij de groene pil

Even terug naar de voorbeelden waarmee we begonnen. Kiezen voor een duurzame auto of duurzame voeding klinkt lekker groen, maar zoals gezegd zijn er schaduwzijden. De ironie wil dat als je niet gaat voor de duurzame keuze je wordt gezien als onderdeel van het probleem. Dat doet denken aan de keuze die de protagonist Neo krijgt voorgeschoteld tussen de blauwe en rode pil in de film *The Matrix* (1999). Hier zouden deze symbolische pillen de kleuren grijs en groen krijgen. Met de grijze pil blijf je leven in een wereld van economische groei, materiële welvaart, vervuiling en klimaatverandering. Dat is onverantwoord. De groene pil biedt een vluchtroute... Je kunt ecologisch bewust en duurzaam leven. Leven met duurzame auto's, biologische voeding en energiezuinige wasmachines. Maar de groene pil kent ook problemen en blinde vlekken.

Zo gaat de groene pil uit van een westerse kijk op waar en wanneer de ecologische crisis eigenlijk begon. Lang voordat 'duurzaamheid' en 'duurzame keuzes' werden geïntroduceerd in europa streden Inheemse Gemeenschappen tegen de koloniale uitbuiting van mens en natuur. Voor hen was er al een ecologische crisis gaande: hun sociale en ecologische wereld werd vernietigd. Gekoloniseerde gebieden werden tot plantage gemaakt voor de productie van katoen, suiker en koffie. Op deze plantages werden Zwarte en Bruine mensen ontmenselijkt voor slavenarbeid. Deze kant van de geschiedenis laat de groene pil onbenoemd en onverteld. We kunnen 'onze huidige' ecologische crisis (hier en nu) leren verbinden met de eeuwenlange strijd tegen kolonialisme (daar en toen). Dat is van belang omdat veel duurzame en biologische producten (zoals elektrische auto's en

biologische bananen) nog steeds afhankelijk zijn van plantagevelden, mijnen en goedkope arbeidskrachten in het Mondiale Zuiden. Voor wie zijn die duurzame producten eigenlijk bedoeld? En wie wordt er geslachtofferd? De antwoorden op die vragen hebben te maken met koloniale uitbuiting en economische ongelijkheid.

De groene pil heeft meer blinde vlekken. Vaak wordt ervan uitgegaan dat we allemaal 'in hetzelfde schuitje zitten'. We worden toch allemaal geraakt door de ecologische crisis? Niet echt. Er is enorme ongelijkheid wat betreft de impact van milieuvervuiling en klimaatverandering. Onderzoek van *OneWorld* en *De Groene Amsterdammer* naar het fijnstofgehalte op scholen in achtergestelde wijken in amsterdam liet zien dat milieuvervuiling in nederland samengaat met economische en raciale ongelijkheid.⁴ Dit is een breder probleem. Ook Roma-gemeenschappen in europa hebben te maken met dit zogenoemde 'milieuracisme'. Ze leven vaak in de schaduw van de maatschappij, ook rond vuilstortplaatsen op vervuilde grond. Gemiddeld leven deze Roma 10 tot 15 jaar korter dan de rest van de bevolking. Zoals een bewoner van een huisje op de vervuilde grond het pijnlijk ironisch verwoordde: 'We worden behandeld als afval, niet als mensen.'⁵ Daarnaast worden vooral gemeenschappen in het Mondiale Zuiden getroffen door droogte en overstromingen als gevolg van klimaatverandering (bijvoorbeeld bewoners van kleine eilanden en arme boerenfamilies). Juist de groepen die het hardst worden geraakt zijn het minst verantwoordelijk voor klimaatverandering. Dat is in de kern onrechtvaardig.

Bovendien zijn veel duurzame oplossingen (zoals zonnepanelen, warmtepompen en biologisch vlees) onderdeel van winstgevendende businessmodellen. Hoe radicaal is dat? Er zit wel een soort idee van rechtvaardigheid besloten in de groene pil, maar vaak bezien vanuit algemene ideeën over 'toekomstige generaties' of (minder vaak) technische berekeningen over 'de lusten en de lasten'. Dat is mooi, maar beperkt. Zo is het romantische beeld

van lekker zelf aan slag met een duurzame leefstijl niet voor iedereen bedoeld. 'Een duurzame wereld bij jezelf beginnen' verzwijgt dat arme – vaak niet-witte gezinnen – worden vergeten bij subsidieregelingen en klimaatprojecten. Hoe rechtvaardig is dat? Kortom, de groene pil is verleidelijk maar misleidend.

In dit boek betoog ik dat duurzaamheid als groene manier van denken en handelen niet leidt tot radicale en rechtvaardige verandering. Het kan het hoofd niet bieden aan grootschalige vervuiling en ontbossing, koloniaal-planetaire plunderpraktijken en dodelijke klimaatontwrichting. Het duurzaamheidssprookje is leuk voor mensen die erin geloven. Maar duurzaamheid was slechts een doekje tegen het bloeden. Een groene fopspeen met als grootste ambitie: business as usual. En wat is die business? Westers kapitalisme. Je moet het kapitalisten nageven. Eerst creëren ze vervuiling en uitstoot om vervolgens hun eigen rommel op te ruimen met meer kapitalisme onder het mom van 'duurzame ontwikkeling'. Oftewel, we hebben het hier over een voortzetting van historische macht. Die historische macht gaat tegelijk over koloniale uitbuiting van niet-westerse gebieden en mensen. De duurzaamheidsindustrie (met bijvoorbeeld zonnepanelen en duurzame voeding) kent vele koloniale sporen uit het verleden.

Maar een radicaler en rechtvaardig perspectief biedt ruimte om anders te kijken en te denken. Dat biedt tegengif tegen het westerse duurzaamheidsverhaal. Een kritisch tegengeluid kaatst de verantwoordelijkheid terug naar de grote vervuilers en medeplichtige overheden. Het biedt een weg uit de verstikkende neoliberale mal waar telkens een 'eco-elitaire leefstijl' uit wordt geperst. Daarom richt dit boek zich op de ongelijke oorzaken, gevolgen en oplossingen rond de huidige ecologische crises. Dit betekent niet alleen anders nadenken over klimaatverandering, maar ook over biodiversiteitsverlies, ontbossing en lucht- en watervervuiling. Dit boek is dus een oefening in (zelf)reflectie als het gaat om onze aannames over de noodzaak en wenselijkheid van 'een duurzame samenleving'.

Een toekomst voorbij duurzaamheid

Kritiek leveren betekent dat je ergens om geeft. Dit boek is geboren uit woede-liefde, zowel maatschappelijke als theoretische. Met maatschappelijke woede-liefde doel ik op het gebrekkige verzet tegen hoe kapitalisme Aarde vernielt én het duurzaamheidssprookje dat ons wordt aangepraat. Daardoor wordt ons waarlijk liefdevol samenleven onthouden. Met theoretische woede-liefde verwijs ik naar het weinig kritische academische debat hierover (in nederland). We moeten veel dieper gaan. Aarde verdient een scherpere diagnose en meer fundamentele groene politiek. Maar waarom is wezenlijke kritiek op het dominante duurzaamheidsdenken zo schaars? Deels valt dit te verklaren doordat diepgaande reflectie niet valt te verwachten van neoliberale politiek en een pover intellectueel debat rond klimaat en natuur. Bovendien doet nederland het tamelijk belabberd op het gebied van klimaatbeleid, biodiversiteit en natuur.⁶ Dan is kritiek op duurzaamheidsdenken eerder lastig dan productief. Wat je dan hoort is: 'Laten we niet te zelfkritisch zijn', 'Dat beetje aandacht voor duurzaamheid, natuurbeleid en klimaat moeten we toch koesteren?', 'Doe niet zo zuur.' Mijn reactie: het is urgenter dan ooit om kritisch na te denken over 'goede groene bedoelingen'.

Het idee dat duurzaamheid 'links is' en kritiek erop 'van rechts komt' is naïef en lui denken. Dat gaat er bij mij niet in. Bovendien is dat angstig denken. We zouden het duurzaamheidsdenken en de alledaagse praktijken die hieraan zijn verbonden juist kritisch moeten duiden. Wat is er mis met duurzaam beleid en duurzame bedrijvigheid dat er überhaupt zoveel schaduwzijden zijn? Hoe kan het dat 'onze' duurzame leefstijl samenhangt met sociale ongelijkheid en koloniale uitbuiting? Dit boek is een poging om 'ons' duurzaamheidsdenken en 'onze' klimaataanpak te bevragen en te ontmantelen. Het is een manier om duurzaamheid niet als iets normaals of moreel verhevens te zien, maar als iets dat eigenlijk best vreemd en zelfs gewelddadig is.

Dit boek verhoudt zich tot een heel landschap van boeken en teksten over duurzaamheid. De laatste jaren zag ik talloze

nederlandstalige duurzame (hand)boeken en groene gidsen voorbijkomen over ‘groen doen’, ‘duurzaam durven zijn’, ‘een duurzaam gezinsleven’, ‘duurzaam wonen’, ‘duurzaam schoonmaken’, ‘duurzaam reizen’... De lijst is lang. Allemaal mooie en inspirerende boeken die onze collectieve verbeelding wat aanscherpen. Maar er heerst nog veel naïeve positiviteit. Gelukkig zijn er enkele publieke geluiden in nederland waarin stem wordt gegeven aan een kritisch nadenken over de risico's en blinde vlekken van het discours rond de duurzame samenleving, zoals Mounir Samuels' *Jona zonder walvis*, Jaap Tielbekes *Een beter milieu begint niet bij jezelf* en Daan van den Broeks essay 'Exterminate all the brutes' (*). *Voorbij duurzaamheid* sluit hierop aan en poogt een verdiepende dekoloniale slag aan te brengen in ons denken en spreken rond ecologie, klimaat en rechtvaardigheid. Ik zal verwijzen naar verschillende bronnen, uiteenlopend van beleidsstukken, sociale projecten, ecofeministische citaten, muziekteksten en filosofen. We zullen meerdere geluiden en werelden met elkaar verweven. Dat is wat mij betreft de meest adequate en interessante manier op voorbij duurzaamheid te komen. Ik beschouw het als een productieve radicalisering van ecologische ethiek. Dat is namelijk wat we nodig hebben om uit de oneindige loopgraven van de strijd voor een zogenaamd 'duurzame samenleving' te geraken.

Gelukkig zijn we met meer. Er zijn in nederland alleen al duizenden activisten, artiesten, wetenschappers en professionals die – op geheel eigen wijze – bezig met een fundamenteel kritische invulling van het begrip duurzaamheid. Dat verzet, die tegenbeweging en vooral die fundamentele strijd voor rechtvaardigheid wil ik benadrukken. We zullen we de duurzame rede ontmantelen en ontdoen van de fixatie op technologische, liberale en moralistische oplossingen. *Voorbij duurzaamheid* presenteert een kritische meerstemmigheid van groeiende reflectie en radicale systeemkritiek op duurzaamheidsdenken en -doen. Het is een poging de lange geschiedenis van duurzaamheidsdenken te dekoloniseren en daardoor het heden en de

toekomst in een geheel ander licht te zien. Dat betekent dat we ook de huidige duurzaamheidsindustrie zullen dekoloniseren. Want als duurzame maatregelen en producten koloniale structuren in stand houden, moeten we die samen ontmantelen. Als we niet terugkijken en niet leren van het verleden is de toekomst niks anders dan een matige kopie van het heden.

Even over de term 'duurzaamheid'

Het begrip en de term 'duurzaamheid' staat centraal in dit boek. Ik bespreek duurzaamheid in een historisch (koloniaal) perspectief en zoom in op de betekenissen en machtsrelaties rond het begrip duurzaamheid in onze tijd. De term zelf is niet de primaire focus. Tegelijk is het nuttig te beseffen dat de term 'duurzaamheid' niet altijd een ecologische betekenis heeft gehad. In de wereld van politiek en beleid (in Nederland) verwees de term duurzaam naar 'bestendig', 'houdbaar', 'aanhoudend' of 'stabiel'. Er was niet of nauwelijks een expliciete verwijzing naar ecologische problemen, of naar mogelijke grenzen van kapitalistische groei. Het had vooral betekenis als bijvoeglijk naamwoord om de stabiliteit en constantheid van een kwestie of verschijnsel te benadrukken. Zo heeft de duurzaamheid van het nut van gasfabrieken in Nederland alles te maken met de constante voorziening van gas. Of als de vrede duurzaam is gaat het om een functionele stabiliteit van de maatschappij. Zelfs de vraag hoe duurzaam de besparingen van uitgaven zijn verwijst direct naar een zekere stabiliteit en continuïteit in financiële zuinigheid.

De term 'duurzaam' of 'duurzaamheid' ging dus over stabiliteit vóórdat het de hedendaagse groene betekenis kreeg in de zin van bijvoorbeeld 'duurzame economie', 'duurzame auto's' en 'duurzame chocola'. In algemene zin kunnen we stellen dat het om een *stabiliseringsfunctie* gaat van datgene wat als cultureel en politiek waardevol wordt beschouwd. Het gaat me dus om het politieke werk dat 'duurzaamheid' doet.

Dit boek presenteert ook een alternatief. Het roept verbeeldingen op die een geheel ander type samenleving mogelijk maken. Door

de scheurtjes en betonrot van de 'duurzame rede' bloot te leggen ontvouwt zich een radicaal nieuwe en andere horizon. Andere denksporen en lijnen om sociaalecologisch samen te leven worden zichtbaar. Daarom biedt dit boek ook een perspectief om radicaal planetair te denken en te handelen. Ik spreek liever over 'planetair' dan over 'wereldwijd', 'universeel' of 'sociaal' om verbindingen met Aarde en onze lichamelijke afhankelijkheid van de ecosystemen om ons heen te benadrukken. Dat is ook de reden waarom ik niet vanuit het begrip duurzaamheid wil denken maar vanuit wat ik *radicale ecorechtvaardigheid* noem. Centraal daarbij staat diepgaande erkenning van en verbinding met gemarginaliseerde ervaringen en denkbeelden. Het geweld dat koloniale en industriële machtssystemen hebben gepleegd richting Aarde moeten we erkennen en pogen te repareren. Laten we geen genoeg meer nemen met het laaghangend fruit van pragmatische en liberale oplossingen. Fundamentele sociaalecologische strijd gaat voorbij aan duurzaamheid. Het goede nieuws is dat dat ook kan. Maar wel mits we dwarsverbindingen aangaan met dekoloniale en ecofeministische denkers. Dit radicale perspectief contrasteert met een liberaal kader omdat er expliciet aandacht is voor milieu- en klimaatonrecht in relatie tot kolonialisme, kapitalisme, racisme, seksisme en queerhaat.

Denken en handelen met en vanuit een onderdrukte positie is cruciaal om ervoor te zorgen dat ecologische politiek niet wordt overgelaten aan beleidstechnieken, R&D-afdelingen en de witte ecohipsters. In de afgelopen jaren heb ik namelijk ook talloze activisten, denkers, studenten, schrijvers, artiesten en (beleids)professionals gesproken die allen – op hun eigen manier – experimenteren met 'duurzame' projecten met oog voor sociale uitsluiting, armoede, mens-dier-milieu-relaties en dekoloniale strijd. Dit is inspirerend. Studenten die de snelwegen blokkeren met hun lichamen. Artiesten die laten zien hoe we diep verbonden zijn met de grond onder onze voeten. En activisten die de klimaatdiscussie in Nederland verbinden met koloniale strijd in oud-kolonies van Nederland. Allemaal werken ze/we aan

een nieuw discours, een nieuwe manier van spreken, denken en tot elkaar relateren. Ze/we belichamen de radicale ecologische verandering die we niet krijgen van een luie staat en de groene middenklasse.

Dit boek is bedoeld voor iedereen die ecologie en klimaatverandering belangrijke kwesties vindt, maar genoeg heeft van pragmatisch beleid en commerciële greenwashing. Voor iedereen die 'groen wil doen' maar ook aanvoelt dat het denken in termen van 'duurzame lifestyle' en 'groene technologie' duistere kanten heeft. Het kan wat ongemakkelijk zijn voor lezers die hardnekkig geloven dat 'een duurzame wereld' de beste is van alle werelden. Het kan confronterend zijn, niet in de laatste plaats omdat het ook zo is bedoeld. Het boek zal hopelijk inspireren en hooguit irriteren. Ik hoop vooral dat het aanzet tot enige reflectie en – met een beetje geluk – een wisseling in perspectief én handelen. Bovenal is het een aanknopingspunt om samen (verder) te reflecteren en te verbeelden. Samen een nieuwe wereld te bouwen voorbij het laaghangend fruit dat 'duurzaamheid' heet. We zullen een ander startpunt hanteren om na te denken over onze ecologische crisis (1492), andere inspirerende bronnen volgen, veel diversere (intergenerationele) schouders hebben om op te staan en andere denksporen om te verkennen. We zullen verschillende soorten kennis bij elkaar brengen (Inheemse, academische, activistische en praktische kennis).

Tijdens het schrijven heb ik zelf ook deels nieuwe inzichten opgedaan, hoewel ik al jaren bezig ben met deze thematiek. Vanuit het motto 'schrijven is ook denken' heb ik als onderzoeker en als mens ook veel gehad aan dit boek. Daarnaast is dit boek ook een hart onder de riem van iedereen die reeds werk maakt van écht radicale en rechtvaardige verandering. Strijders van het eerste uur, artiesten, drijvende krachten achter sociale burgerinitiatieven, agro-ecologische boeren, kritische wetenschappers en beleidsmakers. Dit is tevens een solidariteitsverklaring. Vanuit de schaduw zijn we eigenlijk al op weg naar een ecorechtvaardige samenleving (de ondertitel van dit boek). Ik hoop dat de boodschap van dit boek jullie verdere inspiratie en munitie levert.

Opzet: verleden, heden en toekomst van het duurzaamheidssprookje

Het boek is opgedeeld in grofweg drie delen: het verleden, het heden en de toekomst.⁷ Daarmee is het een reis. Een tijdreis én een wereldreis. Deel I richt zich op het verleden en bespreekt een kritische geschiedenis van 'ons' duurzaamheidsprobleem. Vaak wordt verondersteld dat dit probleem begon met de industrialisatie in het westen en versnelde na WO II. De huidige ecologische crisis is echter sterk verbonden met kolonisatie van de 'nieuwe wereld' (vanaf 1492). De vernietiging van volkeren, culturen, ecosystemen en wereldbeelden vormde het begin van de sociaalecologische crisis van Inheemse Volkeren. Daarom is het nodig om eerst stil te staan bij de impact van het koloniale verleden, met name de opeenstapeling van kolonialisme, slavernij en gedwongen contractarbeid. Het eeuwenlang durende koloniale machtssysteem heeft niet alleen mensen ontmenselijkt (in niet-westerse gebieden) maar ook hun ecologie vernietigd en hun kennis uitgewist. Maar europa heeft *zichzelf* ook uitgebuit via industrieel kapitalisme. Om die reden zullen we een verbinding maken tussen het europees kolonialisme en europees kapitalisme. In de 19e eeuw startte een interessante ontwikkeling in industrialiserende steden in europa. In tegenstelling tot de leefomstandigheden van de tot slaaf/arbeider gemaakten op de plantages in de koloniën, begon men de slechte werk- en leefomgeving van europese arbeidersgezinnen te zien als een relevant probleem: de zogenoemde 'sociale kwestie'. Hun 'ongezonde omgeving' werd nu object van zorg en verbetering. In de 20e eeuw verbreedde en verdiepte het kapitalisme zich. Dit leidde uiteindelijk tot westerse zelfreflectie over 'grenzen aan de groei', milieuvervuiling, olieafhankelijkheid en materiaalontginning. Het aanpakken van deze problemen leidde tot wat we nu kennen als 'duurzaamheidsbeleid', 'duurzame economieën' en 'duurzame burgers' (en ook 'duurzame eetbare burgers'). De oplossingen, die geheel strookten met heersende ideeën over duurzaamheid aan het

einde van de 20e eeuw, werden gezocht in het ontwikkelen van groene technologie, groene markten en een groene individuele leefstijl. Door de diepe historische wortels van de ecologische crisis en het duurzaamheidsdenken te traceren (rond 1492 in de ‘nieuwe wereld’, niet na WO II), biedt Deel I een historische context van de duurzame rede en vooral over de verdrongen en verzwegen kanten ervan.

Deel II richt zich op het heden – de periode vanaf eind 20e eeuw – en bespreekt hoe duurzame technologieën en ontwikkelingen samenhangen met sociale en economische ongelijkheid. Hier formuleren we scherper wat de opkomende ‘duurzame rede’ precies behelst. Ik presenteer dit als een nieuw machtsregime dat niet tegen de bestaande kapitalistische orde ingaat, maar die orde juist verder verfijnt en reproduceert. De opkomst van een zogenaamd duurzaamheidsregime kent een aantal strategieën die ons verleiden en dwingen op bepaalde manieren te verduurzamen: via overheidsmaatregelen, via neoliberale principes en via een beroep te doen op onze moraal. Groen kapitalisme en kolonialisme maken belangrijke onderdelen uit van dit duurzaamheidsregime. We bekijken dit aan de hand van actuele voorbeelden zoals conflictmineralen, biologische bananen, natuurbescherming en ecotoerisme. Daarnaast heeft het duurzaamheidsregime ook een sociaal-culturele dimensie en versterkt het sociaal-culturele ongelijkheid. Veel gemeenschappen zijn beroofd van hun ecologische geschiedenis en er vervreemd van geraakt. Dat zijn belangrijke kwesties als we kritisch nadenken over duurzame en rechtvaardige maatschappelijke verandering. Daarom staan we in Deel II ook stil bij sociaalecologische relaties die door de moderne orde heeft afgepakt van tot slaaf/arbeider gemaakten, Diasporagemeenschappen en arbeiders. Vervolgens bekijken we hoe een duurzame leefstijl valt te begrijpen als klassenkwestie. We zullen kritisch reflecteren op wat we de ‘eco-elite’ en de ‘grijze onderklasse’ zullen noemen. Bovendien moeten we niet vergeten dat er risico’s kleven aan ‘verkavelde duurzaamheid’ waarbij allerhande grenzen worden getrokken (lokale, nationale en sectorale) bij het formuleren

van duurzame en klimaatoplossingen. De conclusie is niet mals: duurzaamheid klinkt mooi maar is een vergroening van koloniale en kapitalistische uitbuiting en sociale uitsluiting. Vaak blijkt het een groene fopspeen die onze verbeelding en strijd beperkt.

Deel III kijkt naar de toekomst. Hier vervangen we het problematische idee van duurzaamheid door een alternatief: radicale ecorechtvaardigheid. Radicale ecorechtvaardigheid verzet zich tegen extractie en uitbuiting. De aandacht gaat uit naar werelden voorbij (groen) kapitalisme en voorbij sociale ongelijkheid. Dat is geen vage toekomstmuziek, maar een uitnodiging om sociaalecologisch denken en leven voort te zetten dat in niet-westerse culturen en gekoloniseerde regio's al eeuwen bestaat. Het resoneert met meer recent verzet tegen oliepijplijnen, gasboringen, vervuiling, weersextremen, mineraalmijnbouw, damconstructies, alsook met bestaande initiatieven met coöperatieve modellen in bijvoorbeeld de landbouw en energiesector. Laten we oppassen om niet te vervallen in westerse ideeën over rechtvaardigheid, want daaruit volgen oplossingen die de gewelddadige fundamenteën van de liberale orde nauwelijks bevragen. Meer radicale rechtvaardigheid gaat uit van het herstellen van historisch geweld tegen Aarde en gemeenschappen en een geheel andere verdeling van macht en middelen. Vanuit dit ecorechtvaardig perspectief stel ik een horizon voor waarbij de samenleving uitgaat van meer planetaire relaties. Dit betekent allereerst een verschuiving van het huidige marktdenken naar een associatief-coöperatief denken dat voorbij kapitalistische groei gaat. Verder vergt dit een transitie van een star liberaal mensbeeld naar een ecologisch mensbeeld. Daarbij hoort ook een nieuw sociaal contract, een planetair contract. Niet langer zal de maatschappij gestoeld zijn op een contract tussen burgers en natiestaten, maar we zullen ons ecologisch leven centraal stellen in het politieke en institutionele domein. Dat betekent ook anders nadenken over 'onze' landsgrenzen en paspoorten. We maken de wegen denkbaar en zichtbaar die ons leiden naar een ecorechtvaardige samenleving.

‘What is to (not) be done?’

Een stukje verwachtingsmanagement: degenen die een ‘radicaal stappenplan’ of ‘rechtvaardigheidschecklist’ verwachten zal ik waarschijnlijk teleurstellen. Radicale systeemkritiek verhoudt zich slecht tot een stappenplan. Uit de geschiedenis leren we dat de relatie tussen revoluties en een nieuwe blauwdruk geen gezonde relatie is. Maar door een lijn te trekken tussen enerzijds de lange koloniale geschiedenis vanaf 1492 en anderzijds de huidige duurzame fopspenen én een mogelijk rechtvaardige toekomst, ontstaat er veel verbeeldingskracht. Juist die kracht hebben we nu nodig. Je zult wellicht denken: als we het duurzame perspectief achter ons laten, dan komt het vanzelf wel goed, toch? Nee, dat is helaas niet het geval. Allereerst moeten we waakzaam zijn voor nieuwe retoriek rond rechtvaardigheid,⁸ zoals het selectieve en oneigenlijke gebruik van de term ‘klimaatrechtvaardigheid’. Overheden kunnen beloven om (klimaat)rechtvaardig op te treden, maar in de praktijk blijven ze meer dan eens hangen in marktoplossingen zoals ‘betaalbare’ warmtepompen. Vanuit een radicaal ecorechtvaardig perspectief is dat *justicewashing*. Het gaat niet om de beloftes, maar om het handelen. Zo kan er op mondiaal niveau structurele steun komen in de vorm van fondsen of expertise voor de meest kwetsbare regio's, zoals kleine eilanden, landen rond de evenaar waar veel droogte heerst of deltagebieden. Juist vanwege de historisch-koloniale verantwoordelijkheid van westerse landen.

Rechtvaardig nationaal klimaatbeleid pakt bedrijven aan door harde eisen te stellen, óók als ze ‘schone’ auto's produceren met grondstoffen uit het Mondiale Zuiden. Klimaatrechtvaardigheid bestrijdt ook problemen zoals energiearmoede (arme huishoudens met hoge energiekosten⁹) door tijdens de afbraak van onze fossiele economie tegelijkertijd aan armoedebestrijding te doen. De ‘klimaatzaken’ tegen de nederlandse staat (door Urgenda) en tegen shell (door Milieudefensie) zijn hoopvolle startpunten. Hiermee worden politieke en economische machthebbers verplicht hun verantwoordelijkheid te nemen en uitstoot drastisch

te verminderen. Belangrijker nog, een rechtvaardig perspectief maakt zichtbaar wat de aanpak van klimaatverandering altijd al was: liefdevolle strijd. Strijd tegen vernielzuchtig kapitalisme en koloniale praktijken. Strijd tegen onrecht dichtbij en ver weg. Tegelijkertijd kent dit strijdperk een inspirerende en liefdevolle horizon. Een horizon waarachter een nieuwe wereld lonkt. De wegen naar die wereld gaan we samen verkennen en bewandelen. We zullen geen consumenten in supermarkten zijn of burgers van een overheid. We worden burgers van Aarde en zijn precies daarom solidair met elkaar. Dat wil zeggen: solidair voorbij eigen straat en staat. Maar ook solidair en liefdevol samenleven met andere levensvormen en Aarde die ons voedt. Kwetsbaarheid en liefde zijn richtinggevende begrippen voor de toekomst. Kortom, dit boek is een poging de duurzame fantasie te dekoloniseren én te bouwen aan een andere wereld met politieke liefde. Onze groene politiek is radicaal en rechtvaardig, of ze is niet.

